

SZKICE Z ETYKI

JERZY W. GAŁKOWSKI

MORALNOŚĆ A ETYKA

W trakcie życia nieustannie doświadczamy różnorodności ludzkich postaw, czynów i poglądów, a więc po prostu różnorodności życia moralnego. W języku potocznym pojęcia „moralność” używamy w rozmaitych znaczeniach. Analiza sposobu używania tego słowa, przeprowadzona przez niektórych uczonych zajmujących się tą problematyką, doprowadziła do wyodrębnienia wielu znaczeń tego pojęcia. Nie będę tutaj wyliczał wszystkich, ale przynajmniej na pewne, dla przykładu, chciałbym zwrócić uwagę. I tak mówimy o moralności podłej lub szlachetnej, o niskim lub wysokim morale, o postępach czy moralności złodziejskiej, bandyckiej, wzniosłej czy miłosiernej. Określenia te służą do scharakteryzowania konkretnych postaw i czynów konkretnych ludzi. Ale mówimy również o moralności burżuazyjnej, arystokratycznej, średniowiecznej, renesansowej i wtedy odnosimy te pojęcia do określeń pewnych grup społecznych czy epok historycznych. W innym znaczeniu mówimy o moralności chrześcijańskiej, buddyjskiej czy socjalistycznej. Pojęć tych używamy na określenie wzorów życia i wynikających z nich postulatów działania zalecanych przez systemy religijne, filozoficzne czy ideologiczne. W innym jeszcze znaczeniu używamy pojęcia moralności, gdy mówimy o moralności liberalnej lub rygorystycznej — określamy wówczas raczej sposoby przestrzegania zalecanych wzorów życia, postaw i norm postępowania.

Wszystkie te określenia odnoszą się do faktycznie przeżywanego postaw, poglądów, do faktycznie tworzonych czynów ludzkich, czyli do faktycznego życia moralnego.

Trzeba tu jeszcze dodać, że zarówno w języku potocznym jak i w języku filozoficznym używa się zamiennie pojęcia moralności i etyki, co nie zawsze jest usprawiedliwione.

Często również określenie „moralny” lub „niemoralny” jest oceną czyjegoś postępowania, jest synonimem dobra lub zła, właściwego lub niewłaściwego uczynku, chwalebego lub naganego sposobu życia. Można jednakże używać tego pojęcia dla wyróżnienia i wyodrębnienia od innych pewnego szczególnego aspektu życia ludzkiego — np. dla wyodrębnienia w działaniu jego aspektów technicznych, kulturalnych, gospodarczych itp. Tym, co wyróżnia aspekt moralny od innych, jest wzgląd na specyficzne dobro. Dobro, które w sposób istotny charakteryzuje człowieka tak, że jest on dobry jako człowiek po prostu, jest dobrem (lub przez przeciwieństwo — złym) człowiekiem, a nie tylko zręcznie coś robiącym, czy sprawnie myślącym, a więc dobrem tylko pod pewnym względem.

Człowiek, będąc z natury „bytem społecznym”, czyli z konieczności rodząc się, żyjąc i rozwijając się w społeczności, doświadczając bycia innych ludzi i siebie samego w łączności z innymi, z natury rzeczy jest też życiowo zainteresowany zachowaniem się innych, ich moralnością, jej źródłem i skutkami. Będąc w łączności z innymi ludźmi, kształtujemy swoje poglądy i działania, wzorując się na innych. Usprawiedliwiamy swoje postępowanie lub je ganimy, patrząc na życie innych ludzi. Sami też często jesteśmy wzorem, który inni naśladują. Tak więc naturalna ciekawość oraz nasz życiowy interes prowadzą do obserwacji, zbierania doświadczeń, które łączymy i uogólniamy na płaszczyźnie potocznego, zdrowego ludzkiego rozsądku. Jest to proces tworzenia potocznego i powszechnego poglądu na świat, bardziej lub mniej uzasadnionej, uporządkowanej i jasnej filozofii życiowej, którą każdy się kieruje w swoich poczynaniach życiowych.

Zainteresowanie moralnością skłania również niektórych do naukowego zbierania i opracowywania danych, dotyczących moralności; naukowego, czyli metodycznie uporządkowanego i racjonalnie uzasadnionego. Naturalne zainteresowanie życiem moralnym prowadzi więc do tworzenia nauki, której przedmiotem jest zachowanie ludzi w aspekcie dobra, przekonania co do istotnego dobra ludzkiego i wynikających stąd powinności, ich podobieństwa lub różnic w zależności od sytuacji życiowej, szczególnie społecznej, na przykład wieku, sytuacji rodzinnej, zawodowej, etnicznej, w zależności od sposobu wychowania, tradycji itp.

Wiadomo też z doświadczenia, że sposób działania i poglądy związane są ze specyficznym, wrodzonym i nabytym wyposażeniem psychicznym, z typem osobowości, które naznaczają swoistym kolorytem moralność poszczególnych jednostek. Jedni ludzie są bardziej ekspansywni, inni — refleksyjni, jedni pesymistycznie nastawieni do świata, inni — optymistycznie, jedni bardziej wrażliwi na problemy ludzkie, drudzy — na idee, itp. Można więc wyróżniać rozmaite klasy przekonań i sposobów działania moralnego i badać ich związek z typami osobowości, inteligencji, charakteru i poszukiwać wzajemnych stosunków, czynników wpływu i zmian, można poszukiwać trwałych i zmiennych determinant zachowań.

Doświadcza się również pewnych zmian zachowań i przekonań w czasie trwania i rozwoju społeczeństw, charakterystycznych cech pewnych społeczności w poszczególnych okresach historii, zależnych od kultury i losów, które ich dotyczą. Inaczej wyglądało życie moralne w starożytnej Grecji czy Rzymie, w średniowiecznej Europie, inaczej — we współczesnym społeczeństwie przemysłowym.

Można wreszcie dane tych wszystkich badań, dotyczących działań i stojących za nimi poglądów, opracowywać metodologicznie i wyciągać z tego uogólnione wnioski. Można zestawiać i porównywać rozmaite pojęcia dobra oraz przyjęte normy postępowania, określać ich treść i zakres, ich nadrzędność i podrzędność, wzajemne uwarunkowania i źródła, itp. To wszystko, co dotychczas pokrótce określiłem, stanowi przedmiot, zadanie i sposób postępowania tzw. nauki o moralności, w której wyróżnia się poszczególne działy — socjologię, psychologię i historię moralności oraz etologię.

Wszystkie te, wyżej wymienione, sposoby badania dotyczą tego, co faktycznie ludzie czynią, co uważają za dobre lub złe, co uważają za normę, za swoją powinność, za dozwolone lub niedozwolone, za godne pochwały lub nagany. Według niektórych filozofów, jak na przykład pozytywistów, jest to jedynie możliwy sposób badania zjawisk moralnych.

Czyny i poglądy innych wpływają w jakiś sposób na nasze życie; żyjemy wszak w społeczeństwie, czerpiemy ze wspólnych wzorów tradycji kulturowej i społecznej. Jednak ich znajomość nie jest dla nas wystarczająca, gdy chcemy sami określić i pokierować własnym życiem. Gdy stajemy wobec sytuacji, które domagają się, abyśmy sobie sami odpowiedzieli na pytania — co to jest dobro, co to jest powinność, wówczas na drugi plan schodzi odpowiedź na pytania: co czynią inni, co uważają za dobro i zło, co uważają za swój moralny obowiązek, za normę postępowania? Natomiast na plan pierwszy wysuwają się pytania: co to jest dobro, co to jest norma, chociażby były ukryte za pytaniami uwikłanymi w naszą obecną sytuację życiową — co tu i teraz jest dla nas (lub dla innych) dobre lub złe, co teraz powinniśmy (lub inni powinni) zrobić? Pytania te, o istotę moralnej dobroci i normatywności ludzkiego postępowania, są pytaniami zupełnie innego rzędu niż pytania o to, co robią i sądzą inni. Są to też pytania o zupełnie innym ciężarze gatunkowym, i zupełnie innym, ważniejszym, znaczeniu poznawczym i życiowym. Odpowiedzi na te pytania stara się udzielić filozofia, a przynajmniej niektóre jej typy.

Różnica między filozofią a innymi dyscyplinami poznawczymi, o których była wyżej mowa, tzw. naukami szczegółowymi, nie polega tylko na sposobie stawiania pytań, ale również, i przede wszystkim, na sposobie dawania odpowiedzi. Filozofia stara się określić istotę danego zjawiska i sposób jego istnienia oraz wyjaśnić je i uzasadnić w sposób ostateczny, to znaczy tak, że już dalej nie można pytać się: dlaczego? — a więc stara się podać jego ostateczne przyczyny. Tak właśnie postępuje etyka, zwana również filozofią moralną lub filozofią moralności. Jej głównym zagadnieniem i zadaniem jest odpowiedzieć na pytania: co to jest dobro, co to jest norma etyczna, i ostatecznie te odpowiedzi uzasadnić. Treści i sposoby uzasadniania różnią się w poszczególnych typach filozofii, jak zresztą różnią się i treści tych odpowiedzi, ze względu na przyjmowane różne punkty wyjścia i sposoby (techniki) wyjaśniania i uzasadniania.

Zagadnienie dobra i normy postępowania jest zagadnieniem głównym i podstawowym etyki, ale nie stanowi jeszcze jej całości. Z nim bowiem łączą się inne zagadnienia, cząstkowe lub pośrednie, jak również konsekwencje i postulaty wynikające z odpowiedzi na te pytania. W zakres etyki wchodzi jeszcze także zagadnienia jak: dobro ujęte w ogólności a dobro cząstkowe, norma podstawowa a normy wtórne, prawo moralne, sposoby realizacji dóbr, itp.

Istnieje również związane z tym olbrzymie zagadnienie człowieka, będące naturalną płaszczyzną, na której pojawiają się tamte, a które można ująć w pytaniach: czym jest człowiek, w jaki sposób istnieje, jaka jest jego natura, jakie są jego związki z innymi ludźmi, z kosmosem, z Bogiem? Pytanie o moralność, o dobro moralne można stawiać tylko dlatego, że istnieje człowiek, i tylko on może je stawiać. Pytać o dobro można jedynie pytając jednocześnie o człowieka, gdyż etyka wynika z faktu, że istnieje człowiek, że jest człowiekiem, że etyka jest tworzona przez człowieka i dla człowieka.

Podobne cele stawia sobie również i teologia moralna. Również i ona stawia podobne pytania i odpowiada na nie, stara się dotrzeć do istoty zjawiska moralności i wyjaśnić je ostatecznie. Różnica między etyką filozoficzną a teologiczną jest jednakże zasadnicza, gdyż teologia uzyskuje swoje podstawowe doświadczenie z Objawienia, a filozofia — z naturalnego poznania, teologia opiera się na autorytecie Boga, a filozofia — na autorytecie rozumu ludzkiego, lub też ujmując od innej nieco strony, teologia bada zjawiska moralne w świetle danych Objawienia, a filozofia — w świetle danych naturalnego poznania.

Na koniec wreszcie trzeba wspomnieć o jeszcze jednej dyscyplinie badawczej związanej z zagadnieniami moralnymi. Mianowicie każde sensowne stawianie pytań oraz każde dawanie trafnych i uzasadnionych odpowiedzi domaga się dyscypliny metodologicznej, domaga się pełnej świadomości celu, ku któremu dąży, stosowania właściwych narzędzi. Istnieje więc w każdej dyscyplinie poznawczej refleksja nad tym, co robimy, dlaczego to robimy i jak to robimy. Bezpośrednim przedmiotem badania nie są więc tutaj same zjawiska moralne, ale twierdzenia i sądy dotyczące zjawisk moralnych, które tworzą dany system, daną dyscyplinę poznawczą. Zadaniem tej krytycznej refleksji jest więc ukazanie i uzasadnienie sposobu postępowania danej wiedzy i sposobu jej budowania. Jest to więc nauka o nauce — w tym wypadku jest to nauka o socjologii, psychologii moralności, nauka o etyce filozoficznej lub teologicznej. Nauka ta zwana jest metaetyką. Różnorodność jej elementy towarzyszyły całej historii etyki, w ostatnim czasie jednakże zaczyna się ona wyodrębniać w osobną dyscyplinę poznawczą.